

Penyertaan dalam Komuniti Filem: Sebuah Nota Penyelidikan

MADHUMITA SELVARAJ
BADRUL REDZUAN ABU HASSAN
Universiti Kebangsaan Malaysia

ROSLINA ABDUL LATIF
Taylor's University

ABSTRAK

Konsep komuniti filem, berbanding kelab atau persatuan filem, merupakan istilah terbaru yang kini makin disantuni oleh penonton, peminat, pengkritik, pengkarya dan penguasa elit industri seni dan kebudayaan. Kesenjangan antara mereka yang mengetahui dan menyantuni komuniti filem, dan mereka di lingkungan sebuah komuniti filem yang tidak mengetahui atau menyedari sebesar apakah ruang atau kekangan itu? Tujuan utama penyelidikan ini ialah meninjau persepsi warga Wilayah Persekutuan dan Selangor terhadap konsep, program dan ekosistem komuniti filem. Penyelidikan ini telah menggunakan Teori Pilihan Rasional sebagai kerangka tindakan sosial yang berasaskan tiga konstruk: individualisme, struktur dan kerasionalan, yang mampu menjana ekosistem komuniti filem yang kondusif. Kerangka ini diterapkan ke atas sejumlah responden berstrata (n=875) berdasarkan umur, etnisiti, gender dan pendidikan. Analisis regresi berganda telah dilakukan untuk melihat sumbangan beberapa variabel terutamanya individualisme dan struktur komuniti filem terhadap ekosistem industri filem yang rasional secara amnya. Keputusan menunjukkan bahawa individualisme dan struktur komuniti filem mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap ekosistem yang rasional dalam komuniti filem. Hal ini menunjukkan bahawa individualisme dan struktur program yang positif mampu menyelaraskan dan menambah fungsionalisme komuniti filem sebagai ekosistem seni dan kebudayaan perfileman yang independen demi memberikan nilai tambah besar kepada penonton, peminat, pengkritik dan pengkarya serta komuniti setempat.

Kata kunci: *Ekosistem komuniti filem, komuniti setempat, Teori Pilihan Rasional, tindakan sosial, sinefilia.*

Film Community Participation: A Research Note

ABSTRACT

The concept of community film, compared to a film club or association, is a recent term that is now increasingly being embraced by audiences, fans, critics, creators and elite rulers of the arts and culture industry. The gap between those who know and cherish film communities, and those in the circle of a film community who do not know or realize the existence of that space or gap? The main purpose of this research is to review the perception of the citizens from the Federal Territory and Selangor towards the concept, program and ecosystem of the film community. This research has used Rational Choice Theory as a social action framework based on three constructs: individualism, structure and rationality, which is capable of creating a conducive film community ecosystem. This framework was applied to a number of stratified respondents (n=875) based on age, ethnicity, gender and education. Multiple regression analysis has been done to see the contribution of variables; individuals and structures of communities to the ecosystem of the rational film industry in general. The results show that individualism and film structure have a significant influence on the rational ecosystem in the film

community. Research proves that individualism and a positive program structure can coordinate and add to the functionalism of the film community as an independent and noded ecosystem of art and film culture in order to provide great added value to viewers, fans, critics and artists as well as local community.

Keywords: *Film community ecosystem, local communities, Rational Choice Theory, social action, cinephilia.*

PENGENALAN

Konsep komuniti filem, berbanding kelab atau persatuan filem, merupakan istilah terbaru yang kini makin disantuni oleh penonton, peminat, pengkritik, pengkarya dan penguasa elit industri seni dan kebudayaan. Para penggiat komuniti filem dilihat menuju suatu kepuasan yang berbeza: mengisi kotak idea dan pemahaman penonton, peminat, pengkritik, pengkarya dan komuniti setempat dengan naskah-naskah sinematik, perbincangan pasca-bertayang, perbincangan berfalsafah dan melakarkan projek kecil-kecilan untuk menggilap lakon layar, lakon seni dan lensa kamera. Itu semua berjalan ketika para pemain utama industri ini cuba mencongak lorong atau jalan ke Cannes atau Oscar. Kecenderungan terhadap kecanggihan medium filem umumnya, dari menonton dan menikmati pengalaman sebagai khalayak filem, membaca, mencerna atau mengkritik naratif, tema, wacana bersendikan teori-teori filem, budaya atau politik, menderaf skrip dan senario, hingga menjadi kru, mengarah atau menerbitkan sebuah filem, merupakan sejumlah praktik sosial yang dapat difikirkan, dikategorikan dan dikaitkan dengan istilah 'sinefilia' (*cinephilia*). Istilah yang belum terdaftar dalam Kamus Dewan Edisi Keempat ini adalah sebuah kata gembeng (*portmanteau*) dua kalimat dari bahasa Perancis, 'cine' (sinema atau filem) dan bahasa Greek, 'philia' (pencinta atau penggemar).

Umumnya, sinefilia bukanlah fenomena atau norma baharu yang dikaitkan dengan perkembangan komuniti filem semata-mata; ia sebenarnya sudah 'terinstitusi' dan tersulam menjadi identiti warisan kebudayaan dan kesenian nasional kita sejak sekian lama. Oleh itu, makalah ini akan menggunakan istilah ini dalam dua konteks wacana. Pertama, sinefilia akan digunakan untuk menganalisis penyertaan dan penerimaan masyarakat terhadap program dan ekologi beberapa komuniti filem di negara ini; dan kedua, ia akan digunakan sebagai rujukan dalam sorotan literatur yang akan disediakan. Justeru, makalah kami ini dihasilkan dari penyelidikan empirikal bertujuan untuk memahami dinamika hubungan antara komuniti filem dan masyarakat amnya, tidak hanya kalangan 'pencinta/pejuang filem' atau 'sinefili' (*cinephile*).

Maka penyelidikan ini menggariskan tiga objektif berikut:

1. Untuk memahami kerasionalan ekosistem komuniti penggiat filem di Wilayah Persekutuan dan Selangor.
2. Untuk menilai individualisme masyarakat Wilayah Persekutuan dan Selangor terhadap kerasionalan ekosistem komuniti penggiat filem.
3. Untuk menilai struktur skema masyarakat Wilayah Persekutuan dan Selangor terhadap kerasionalan ekosistem komuniti penggiat filem.

PERMASALAHAN KAJIAN

Eksistensi kelab atau komuniti penggiat filem di negara, khususnya di Lembah Kelang sudah dianggarkan lebih sedekad didahului komuniti filem 'senior' seperti Wayang Budiman yang membuka 'panggung' mereka untuk semua sinefili, pelajar, khalayak pelbagai lapisan dari

Shah Alam, Kelang, Petaling Jaya, Cyberjaya, Putrajaya malah kota-kota satelit sekitar Kuala Lumpur. Komuniti-komuniti terkemudian dilihat menjadikan Wayang Budiman sebagai model komuniti filem yang telah menarik masyarakat persekitaran yang menawarkan penayangan sinema bertema dari koleksi filem Melayu, sinema Indonesia dan Asia Tenggara serta sinema klasik dunia dalam pelbagai tema dan bahasa, dari Jepun hingga ke Britain. Inilah barangkali yang tiada di panggung kita kerana produksi mementingkan pelaburan yang dikeluarkan untuk publisiti dan penayangan filem-filem mereka. Persoalan penyelidikan ini ialah, apakah komuniti-komuniti filem menyedari kepentingan struktur ekosistem untuk terus bermandiri dan mampu menarik individu-individu yang mampu melihat kerasionalan kewujudan dan penyertaan ke dalam komuniti filem?

SOROTAN LITERATUR

Sinefilia - Sejarah Sebuah Budaya Filem

Sinefilia tumbuh di Barat terutama di Perancis ketika 1940-an dan memuncak pasca-Perang Dunia Ke-2 dengan penerbitan Cahier du Cinema yang diterajui oleh guru dan pengkritik tersohor, Andre Bazin yang memimpin sekelompok autur muda seperti Truffaut dan Godard (Keller, 2020; Shambu, 2020; Suwanto et al., 2021). Justeru, ia adalah pergerakan kebudayaan yang berakar di Eropah Barat dan menurut de Valck dan Hagener (2005), dari perspektif akademik, sinefilia memiliki kelebihan berhegemoni terhadap epistemologi sinefilia yang berkiblat Eurosentrik. Pertemuan para sinefili dan orang awam di Perancis bertumpu di kelab-kelab yang dianggap oleh Shambu (2020) merupakan 'ruang publik sinefilia' yang menjadi ruang penayangan, kuliah, perbincangan dan penulisan. Menurut Andrew (dlm. Shambu, 2020), penulis biografi Andre Bazin, apresiasi dan kritikan filem yang diterbitkan dalam beberapa penerbitan termasuk Cahier sifatnya bebas dan terbuka untuk para penulis memberikan pendapat sebagai sebahagian wacana semasa (terutama pasca-Perang ke-2). Andrew menegaskan ini menunjukkan hubungan dan penyertaan publik program filem-filem kelab (komuniti) dengan pembentukan dan penyuburan budaya (komuniti) filem yang positif. Bazin sendiri membuka pintu seluas-luasnya bagi setiap penayangan kepada sesiapa yang berminat dan mewajibkan 'pasca-tayangan' perbincangan sehingga rutin ini menjadi praktis yang diteruskan oleh generasi komuniti filem pada hari ini. Hal ini menjadikan de Valck dan Hagener (2020) menyebutnya sebuah 'tipe induk' (*archetype*) yang sentiasa disentuh dalam wacana dan perdebatan mengenai budaya filem dan komuniti filem.

Sinefilia dilihat melalui zaman krisis identiti apabila Internet dicipta pada 1995 yang menyediakan peluang menonton filem melalui teknologi video, DVD dan Internet, menegunkan dan mengulang skrin pada monitor yang tidak dapat dilakukan semasa berada dalam pawagam, adalah inovasi yang mengujakan sinefili. Sesungguhnya, impak dramatik teknologi Internet telah mengubah wacana sinefilia (Shambu, 2020; Keller, 2020; de Valck & Hagener, 2005; Behlil, 2005). Pengamat budaya Sontag (1996) menyebutkan ia suatu 'mutasi' yang menandakan 'kematian' sinema yang konservatif / tradisional dalam esei 'obituar' terkenal dalam The New York Magazine. Sebenarnya, transformasi sinefilia ke bentuk moden yang dijana Internet, seperti streaming 'over-the-top' (OTT) pada hari ini (atau ketika krisis pandemik Covid-19) juga menarik bercambahnya komuniti-komuniti sinefili *online*/atas-talian/maya (Behlil, 2005) yang membolehkan pengguna (*user*) untuk memberikan 'kritikan mikro' (*microcriticism*) yang kemudiannya akan menjana komentar, atau idea baharu dari komuniti maya. Rheingold menyokong fungsionalisme 'kekomunitian' (*sense of community*) kerana komuniti siber/maya menawarkan komunikasi dialogism dan setiakawan. Nilai

tambah yang lebih penting, menurut sarjana (Behlil, 2005; Shambu, 2020) ialah sinefilia baharu menjana komuniti global yang memberikan peluang untuk bertukar pandangan di tahap global, bukan hanya New York. Ternyata dengan meningkatnya pengikut budaya 'sinefilia baharu' yang menjadikan media baharu seperti Spotify menarik masyarakat global untuk mengikuti siaran yang "Once Upon a Time in Bollywood, Bollywood Superstars, Ticket to Bollywood, Upodcast-Bollywood Edition, The Midnight Cinephile, The Movie Podcast, The Cinematography Podcast, dan Cinephilic Sasha" (Taufiq, 2023).

Globalisasi Sinefilia

Menurut pemerhatian Suwanto et al. (2021), beberapa dekad terakhir telah menunjukkan perkembangan pergerakan sinefilia yang pesat di Asia. Pergerakan 'sinema Asia baharu' (*new Asian cinema*) lazim dikaitkan antara bercambahnya kelab dan komuniti filem di negara-negara seperti Korea, China dan Indonesia. Namun, sebenarnya perkembangan yang terjadi di setiap negara terkait dengan perubahan lanskap sosial, budaya dan politik (Heeren, 2012, dlm Suwanto et al., 2021). Dasar 'glasnost' atau 'keterbukaan' pada 1986 diikuti keruntuhan Soviet Union pada 1991, diikuti proses Balkanisasi dan munculnya Rusia adalah perbandingan yang dipetik oleh Suwanto et al. (2021) untuk menunjukkan pengaruh politik ke atas sinefilia di Rusia. Arenas (2019) menghimbau kes sinefilia di Jerman Timur pada 1950-an apabila tekanan persatuan filem untuk 'beraktiviti' (baca aktivisme politik) semakin kuat memaksa pemerintah 'Komunis' memikirkan semula dasar kebudayaan dan sosial semula tetapi akhirnya memutuskan untuk membenarkan aktivisme persatuan-persatuan filem sehingga Tembok Berlin diruntuhkan pada 1989 oleh kerana tempas yang berlaku dengan blok Soviet. Menurut Suwanto et al. (2021), perubahan lanskap politik Indonesia sememangnya mendorong berlakunya 'liberalisasi' yang terjadi pasca-Reformasi dan jatuhnya rejim Suharto. Ini memberikan rakyat dan dalam konteks sinefilia kebebasan media untuk menonton, menayang, berwacana dan membikin filem yang tidak diizinkan pemerintah sebelum ini. Maka, komuniti-komuniti filem muncul bagai 'cendawan tumbuh selepas hujan' dan menunjukkan kemandirian dan membikin program dan projek filem dalam bajet kecil-kecilan (Hereen, 2012, dlm Suwanto, 2021). Kajian Paramditha (2018) membuktikan komuniti-komuniti filem Indonesia tetap tidak melupakan dimensi pemerdayaan dan pencerahan politik (*political empowerment*) dalam sebahagian misi program dan projek mereka.

Filem Komuniti di Malaysia

Kesarjanaan mengenai sinefilia di Malaysia yang mengkhusus kepada pergerakan persatuan, kelab atau yang dikenali sebagai komuniti filem belum dapat ditemukan penulisan di kalangan sarjana filem, media, komunikasi atau sosiologi. Barangkali ia lebih dekat dengan kajian khalayak dan resepsi kerana sinefilia berakar dan bertunas dari khalayak sama ada datang berbondong ke pawagam, kedai mamak atau wayang pacak; atau menikmati projektor, video dan streaming Netflix, Mubi dan OTT lain di rumah. Badrul Redzuan et al. (2023) mendapati keberadaan pergerakan sinefilia dalam kalangan komuniti-komuniti filem tempatan mendapat sambutan khalayak negara ini amat positif. Kajian mereka menunjukkan program-program yang direncanakan dan dilaksanakan oleh peneraju komuniti filem mempunyai nilai tambah yang amat baik dan berbaloi untuk tujuan menggalakkan khalayak menonton filem dan melibatkan perbincangan pasca-tayangan yang meningkatkan literasi media dan pengetahuan melakukan kritikan filem yang berilmu. Kewujudan komuniti filem yang dipimpin oleh mereka yang berkelayakan dalam pengajian filem telah dilihat sebagai pencetus dan pendidik dengan rela hati mencambah kesedaran khalayak mengenai

fungsi-fungsionalisme medium filem dalam memberikan pencerahan sejarah, politik, budaya, sosial yang diperlukan masyarakat yang progresif dan pluralistik. Kajian yang berkolaborasi dengan FINAS ini turut mencatatkan beberapa karakteristik yang generik bagi mengenalpasti ontologi komuniti filem. Menurut penelitian Badrul Redzuan et al. (2023) sebuah komuniti filem mempunyai secara umumnya empat ciri: pertama, struktur kepimpinan yang luwes tetapi tidak (semestinya) mewajibkan keahlian melainkan bagi tujuan ekonomi atau pendanaan; kedua, setiap komuniti filem tidak berafiliasi di antara mereka atau terikat dalam sebuah kesatuan atau dinaungi sebarang perbadanan; ketiga, setiap komuniti filem akan bergerak mengikut persediaan logistik dan ekonomi, sama ada berkala atau bermusim tergantung kepada kemahuan (*laissez-faire*); dan keempat, setiap komuniti filem amat menghargai kemandirian dan kebebasan menguruskan perjalanan masing-masing dan sikap 'atomisasi' ini berteraskan 'sinefilia untuk semua' tanpa pernah ingin mencetuskan kerenah operasional, birokrasi atau legitimasi dengan sebarang elit atau hirarki. Ini tidak bermakna komuniti filem berideologi anti-organisasi kerana sememangnya tanggapan ini lebih mudah dikatakan tetapi seperti yang ditegaskan oleh Badrul Redzuan et al. (2023) ideologi komuniti filem ini mirip kepada struktur dan ekosistem kekacang/ekologi rizom (*rhizome*). Ahli falsafah Deleuze dan Guattari (dlm. Adkins, 2015) memilih metafora rizom dalam *The Thousand* kerana pergerakan dan tumbesaran rizom/kekacang ia tidak mudah disekat, ia melata ke pelbagai arah yang bebas, dan jika diputuskan, ia akan tumbuh dari ruas yang lama. Kajian mereka merumuskan komuniti filem yang dianalisis mengambil model atau pragmatisme rizom dalam meneruskan kemandirian dan misi mereka dalam memajukan industri perfileman nasional. Pertumbuhan rhizomatik mereka dalam ekosistem budaya secara amnya, telah mengalami kekurangan pengiktirafan dan kesedaran sosial berkenaan peranan dan sumbangan sampingan mereka kepada komuniti tempatan dan pembangunan budaya filem progresif dalam masyarakat. Mereka berpendapat bahawa komuniti filem tidak boleh dianggap sebagai 'pembelot' (*renegades*) kerana kemunculan mereka adalah sepenuhnya bermoral dan beretika melalui inisiatif mereka untuk menghidupkan semula sfera sinefilik mereka sebagai nod sosial dan budaya vox populi. Komuniti dalam kajian mereka merangkumi (i) Kelab Seni Filem Malaysia (Panggung REX, Kuala Lumpur), (ii) Kuala Lumpur Film School (Hulu Kelang, Selangor), (iii) Panggung Pantai (Pulau Duyung, Kuala Terengganu), (iv) Rumah Filem (Kuching, Sarawak), (v) Wayang di-Atas (Ipoh, Perak) dan (vi) Lokacipta (Petaling Jaya, Selangor).

TEORI PILIHAN RASIONAL SEBAGAI TINDAKAN SOSIAL

Tingkahtindakan dan sikap komuniti filem di negara ini yang dilihat didorong oleh kemandirian dan individualisme (atomisasi) mereka dalam melaksanakan program mereka atas nama sinefilia dan perjuangan masing-masing yang sarat berideologi. Untuk meneruskan perjuangan ini, nukilan Weber berguna dijadikan kunci untuk memahami asas-asas keputusan yang dibuat oleh khalayak atau sinefili untuk menyertai sesuatu persatuan, kelompok atau komuniti filem yang memberikan faedah kepada individual - tingkahtindakan atau sikap yang pragmatik yang dipanggil Weber sebagai 'tindakan sosial' (*social action*). Dalam kerangka ini, teori Weber melingkungi terjadinya pembentukan suatu persatuan atau kelompok (melalui perjumpaan) berskala kecil dalam kalangan individu-individu yang saling tidak mengenali tetapi 'terikat' oleh fokus, minat dan kepentingan yang sama seperti filem dan program komuniti filem misalnya. Beliau menegaskan bahawa hal demikian sama sekali mustahil, secara teoretisnya. Interaksi berskala kecil adalah sebuah tindakan sosial yang menguji dinamika atau kejelekitan kumpulan di antara individu. Malah yang lebih penting bagi Weber ialah memahami tindakan

sosial yang bermakna (*meaningful social actions*) yang berdasarkan kebebasan berkehendak, pena'akulan, pilihan dan kerelawan untuk menyertai tindakan sosial itu. Weber menggariskan 'rasional' dalam tindakan individu adalah faktor yang fundamental yang akan menentukan kepuasan terhadap pilihan yang dibuat seseorang. Beberapa sarjana Teori Pilihan Rasional (Scott, 2000; Abell, 2000) berhujah ia mampu memperjelaskan tindakan atau pilihan seseorang dengan keberuntungan optimal atau sebaliknya. Abell (2000) berhujah bahawa struktur dan norma yang menentukan satu tindakan hanyalah kes-kes khas teori pilihan rasional. Pelbagai pilihan dalam keadaan lain berbeza daripada pilihan dalam keadaan struktur yang kuat, di mana mungkin hanya ada satu pilihan. Walaupun struktur ini mungkin merosakkan model pilihan rasional, individu sering akan mencari jalan untuk melakukan tindakan secara optimum, oleh itu model pilihan rasional mungkin tidak semestinya menunjukkan keharmonian, atau kesaksamaan dalam tindakan.

METODOLOGI

Kajian kuantitatif adalah penyelidikan yang berkaitan dengan pengukuran fenomena dari segi kuantiti. Data dikumpulkan melalui kaedah tinjauan atau soal selidik. Mok (2009) menyatakan bahawa pendekatan kuantitatif terbahagi kepada penyelidikan eksperimental, korelasi, penilaian dan dasar. Kajian ini menggunakan pendekatan kuantitatif kaedah survei sebagai metodologi kajian. Persampelan kajian ini berjumlah 875 orang terdiri dari lelaki dan perempuan pelbagai etnisiti yang bermastautin di Wilayah Persekutuan dan Selangor.

Pembentukan item-item dalam borang soal selidik diambil oleh kumpulan penyelidik dengan merujuk kepada kajian-kajian lepas dan diolah mengikut kesesuaian (Bahari, 2014). Instrumen kajian diuji dengan skala Likert 1 hingga 5, antaranya 1= Sangat Tidak Setuju ke 5= Sangat Setuju. Bahagian A terdiri daripada 7 soalan yang berkaitan dengan demografi responden. Seterusnya, terdapat 21 item pada Bahagian B, iaitu item yang berkaitan dengan pemboleh ubah bebas manakala terdapat 8 item di Bahagian C yang terdiri pemboleh ubah bersandar. Kajian menggunakan SPSS versi 26 untuk menganalisis data yang dikumpulkan. Kesahan dan kebolehpercayaan data telah dilakukan dalam kajian ini. Ujian kebolehpercayaan instrumen elemen penting dalam setiap kajian yang dijalankan kerana ia berfungsi untuk menguji setiap keupayaan item soalan bagi tujuan mendapatkan ciri-ciri instrumen yang konsisten dan baik (Dayangku Egawati et al., 2022).

DAPATAN PENYELIDIKAN

Jadual 1: Analisis Korelasi

	N (Ya, Tidak)	Ujian Khi Kuasa Dua	df	Signifikan <i>Asymptotic (2-sided)</i>
PEKERJAAN X AHLI KOMUNITI		Nilai	6	.000
Bekerja Sendiri	22,96	60.681 ^a		
Pelajar Kolej/Universiti	8,417			
Pelajar Sekolah Menengah	2,77			
Penjawat Awam	12,50			
Penjawat Swasta	13,99			
Pesara	1,13			
Tidak Bekerja	5,60			
JANTINA X STRUKTUR		Nilai	50	.040
Lelaki	436	68.792 ^a		
Perempuan	403			

PENDIDIKAN X KONSEP		Nilai	28	.065
Diploma	135,15.4	40.094 ^a		
Ijazah Sarjana Muda	398,45.5			
Ijazah Doktor Falsafah	11,1.3			
Ijazah Sarjana	145,16.6			
Pra-universiti	186,21.3			
UMUR X INDIVIDUALISME		Nilai	175	.010
< 17 tahun	36	221.534 ^a		
18-24	498			
25-35	193			
36-45	74			
46-55	36			
ETNIK X BUDAYA		Nilai	30	.000
Melayu	463	85.448 ^a		
Cina	272			
India	112			
Bumiputera Sabah	12			
Bumiputera Sarawak	7			
Lain-lain	9			

Jadual 2 : Frekuensi Ahli Komuniti

Ahli Komuniti	N, %
Ya	63, 7.2
Tidak	812, 92.8

Terdapat hubungan korelasi antara pekerjaan dan ahli komuniti filem di mana ia menunjukkan terdapat perbezaan yang signifikan, $p=.00$ ($p<0.05$) [.000] manakala ia kelihatan mempunyai perkaitan antara pekerjaan dan ahli komuniti filem. Jadual di atas menunjukkan, jawapan "tidak" daripada ahli komuniti filem menunjukkan bahawa $n=417$ adalah frekuensi tertinggi (pelajar universiti) merupakan generasi akan datang yang menggemari filem dan kesenian. Ia membuktikan daripada jawapan yang diperolehi daripada bahagian C, apakah cabaran industri perfileman semasa. Ini adalah satu lagi bukti kukuh bahawa kedua-dua pemboleh ubah dikaitkan antara satu sama lain. Walaupun frekuensi (N) ahli komuniti filem untuk jawapan "tidak" adalah yang tertinggi (812) tetapi, mereka mempunyai pemahaman dan pengetahuan yang lebih baik tentang konsep komuniti filem [rujuk jadual 2]. Responden bersetuju dan hampir bersetuju dengan pemahaman mereka terhadap konsep komuniti filem. Ini juga merupakan bukti bahawa pelajar universiti menyedari industri perfileman negara.

Terdapat hubungan antara aspek demografi pendidikan dan salah satu item individualisme (pemahaman konsep komuniti filem) mempunyai perbezaan yang signifikan, $p=.00$ ($p<0.05$) [.065] manakala data menunjukkan terdapat perkaitan antara pendidikan dan pemahaman konsep komuniti filem. Ini membuktikan bahawa pendidikan merupakan faktor penting untuk mempunyai pengetahuan tambahan mengenai filem dan komunitinya. Hampir

setuju, setuju dan sangat setuju adalah yang paling banyak menjawab dalam kaji selidik, ini menunjukkan orang ramai memahami konsep tersebut terutamanya yang berpendidikan (pemegang ijazah adalah responden tertinggi antara yang lain). Tambahan pula, hubungan antara aspek demografi jantina dan pembolehubah struktur adalah perbezaan yang signifikan, $p=.00$ ($p<0.05$) [.040] sedangkan ia kelihatan mempunyai perkaitan antara jantina dan struktur. Jantina memainkan peranan dalam program, latihan, skema dan lain-lain yang turut membantu dalam pembinaan komuniti filem yang terbaik. Tetapi jantina tidak mempunyai perbezaan yang signifikan dengan pembolehubah individualisme, $p=.00$ ($p>0.05$) [.382] sedangkan ia kelihatan tidak mempunyai perkaitan antara jantina dan individualisme. Jantina tidak memainkan peranan dalam tindakan individu, pemikiran dan cara seseorang bekerja.

Hubungan antara aspek demografi umur dan pembolehubah bebas individualisme mempunyai perbezaan yang signifikan, $p=.00$ ($p<0.05$) [.010] manakala ia kelihatan mempunyai perkaitan antara pembolehubah umur dan individualisme. Manakala, pembolehubah bebas struktur wujud tiada hubungan dan perbezaan yang tidak signifikan antara satu sama lain, $p=.00$ ($p>0.05$) [.515] manakala ia kelihatan tidak mempunyai perkaitan antara pembolehubah umur dan struktur. Umur merupakan satu aspek yang tidak perlu untuk memainkan peranan dari segi struktur skema sesebuah komuniti filem. Selain itu, kajian ini juga mempunyai hubungan antara aspek demografi etnik dan item pembolehubah struktur (budaya), yang menunjukkan perbezaan yang signifikan, $p=.00$ ($p<0.05$) [.000] sedangkan ia kelihatan mempunyai perkaitan antara etnik dan budaya. Ini membuktikan bahawa permintaan yang berbeza mengikut budaya masing-masing walaupun dalam industri perfileman. Terdapat kajian lepas membuktikan, semakin banyak filem dari budaya berbeza, sama ada pengeluaran arus perdana atau independen, pemotretran isu budaya melalui filem telah mula berkembang dan ini menjadikan masyarakat lebih euforia (Sukmono, Bajari, Maryani & Agustin, 2019).

Jadual 3: Analisis Regresis Berganda

R	R Kuasa Dua	Adjusted R Kuasa Dua	Std Error of Estimate	
.647	.400	.598	8.59063	
	B	Std. Error	t	Sig.
(Tetap)	16.901	1.666	10.147	.000
Individualisme	.409	.050	6.192	.000
Struktur	.458	.036	10.094	.000

Jadual 3 menunjukkan nilai ujian regresi berganda bagi pembolehubah individualisme, dan struktur terhadap pembolehubah bersandar ekosistem komuniti penggiat filem yang rasional mempunyai nilai R^2 0.400 iaitu 40.0% daripada varians dalam ekosistem komuniti penggiat filem. Nilai R ialah 0.647 dan ini menunjukkan wujud hubungan yang hampir kukuh antara individualisme, struktur, dan komuniti penggiat filem. Manakala, bagi nilai Adjusted R kuasa dua yang dapat memberikan ketepatan nilai anggaran yang baik bagi nilai populasi sebenar ialah .598.

Nilai individualisme bernilai 0.409 dengan nilai positif. Ini menunjukkan bahawa setiap peningkatan dalam individualisme 1 kali, maka ekosistem yang rasional dalam komuniti filem akan meningkat sebanyak 0.409. Selain itu, nilai p adalah $p = 0.000$ ($p < 0.05$) [.000] maka

individualisme mendorong secara signifikan kepada ekosistem komuniti filem. Nilai struktur bernilai 0.458 dengan nilai positif. Ini menunjukkan bahawa setiap peningkatan dalam struktur 1 kali, maka ekosistem yang rasional dalam komuniti filem akan meningkat sebanyak 0.458. Selain itu, nilai p adalah $p = 0.000$ ($p < 0.05$) [.000] maka struktur mendorong secara signifikan kepada ekosistem komuniti filem.

Bahagian ini mewakili setiap objektif yang akan dikaji serta hasil kajian telah dinyatakan melalui statistik deskriptif tentang aspek individualisme dan aspek struktur terhadap ekosistem komuniti filem serta statistik inferensi. Seterusnya, kajian ini akan melihat dan menganalisis hubungan antara pembolehubah bebas dan pembolehubah bersandar. Oleh itu, rumusan hipotesis kajian dibentangkan dalam Jadual 4 di bawah. Berdasarkan keputusan setiap ujian yang telah dijalankan, setiap hipotesis berjaya diuji dengan analisis yang tertentu. Secara ringkasnya, keputusan ujian menunjukkan bahawa setiap hipotesis telah berjaya diuji dan semua diterima.

Jadual 4 : Hipotesis Kajian

Hipotesis	Kenyataan Hipotesis	Analisis	Hasil
H1	Kesan demografi mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap ekosistem komuniti penggiat filem.	Korelasi	H1 diterima
H2	Individualisme masyarakat Wilayah Persekutuan dan Selangor mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap ekosistem komuniti penggiat filem.	Regresi Berganda	H2 diterima
H3	Struktur skema masyarakat Wilayah Persekutuan dan Selangor mempunyai pengaruh yang signifikan terhadap ekosistem komuniti penggiat filem.	Regresi Berganda	H3 diterima

PERBINCANGAN DAN RUMUSAN

Berdasarkan hasil dapatan yang didapati, komuniti filem yang bersifat struktur memberi pengaruh yang paling signifikan kepada industri perfileman negara. Merujuk nilai beta, B yang didapati iaitu 0.458 menunjukkan bahawa struktur mempunyai nilai yang paling tinggi berbanding individualisme. Komuniti filem yang bersifat struktur lebih linear, berpeluang, sedar, teknikal dan teliti lebih mahir dalam membangunkan industri perfileman negara. Ini membuktikan oleh (Shapiro, 2006) bahawa struktur program-program oleh sesebuah badan atau dibina melalui tindakan sosial seseorang individu akan memberi pendekatan pilihan rasional yang cuba menjelaskan keadaan kini dan bagaimana ia dikekalkan melalui pilihan yang rasional.

Seterusnya, individualisme juga memberikan pengaruh yang signifikan dengan nilai B, 0.409. Komuniti filem yang bersifat individualisme antara ahli dikategorikan sebagai komuniti yang lebih bekerjasama, bertanggungjawab dan persepsif. Ini membuktikan oleh Olson (1965) dalam kajian beliau bahawa individu yang mengikut individualisme, tidak akan sentiasa mengambil bahagian tindakan kolektif atau berkumpulan akan mencapai matlamat dengan lebih muda berbanding mengikut pluralisme. Jika mereka ingin membawa perubahan, mereka percaya dengan pilihan peribadi mereka. Dapatan kajian ini juga membuktikan kajian (Olson, 1965) bahawa frekuensi maksimum yang telah menjawab soalan survei adalah individu yang bukan dari komuniti filem (rujuk Jadual 2).

Kajian ini telah menggunakan ujian korelasi untuk melihat hubungan antara bahagian demografi, pembolehubah bebas dan beberapa item yang dipilih dengan ekosistem komuniti penggiat filem. Ujian membuktikan bahawa ia mempunyai hubungan yang signifikan kecuali di antara (aspek umur dan pembolehubah bebas struktur) dan (aspek jantina dan pembolehubah bebas individualisme). Kajian ini juga telah menggunakan analisis regresi linear berganda untuk mengetahui peranan individualisme dan struktur ke atas ekosistem komuniti penggiat filem di Malaysia. Terdapat 50 orang responden yang menjawab soal selidik untuk kajian rintis ini yang dipilih secara rawak di seluruh Malaysia. Responden dipilih secara rawak untuk memberikan keadilan kepada semua responden untuk menjawab. Keputusan ujian rintis kajian memastikan bahawa nilai Alfa *Cronbach* kesemua 29 item pembolehubah bebas dan bersandar berada dalam ukuran yang baik (di antara 0.6-0.9). Sebelum menguji analisis regresi berganda, analisis penyelidikan telah dijalankan untuk meningkatkan kesahan kajian dan mengesan hubungan antara pembolehubah yang akan menyumbang kepada model regresi yang baik. Kajian ini juga telah menunjukkan bahawa hubungan antara individualisme dan struktur terhadap ekosistem dalam komuniti penggiat filem boleh diukur dan dianalisis menggunakan analisis regresi berganda. Hubungan yang didapati, merupakan andaian yang paling utama bagi teori pilihan rasional.

Satu andaian tahap penting model pilihan rasional ialah seseorang "memandang ke hadapan": mereka membuat pilihan berdasarkan jangkaan yang terbaik untuk masa depan. Sumbangan penting yang meluaskan andaian ini menunjukkan bahawa model pilihan rasional juga boleh dirumuskan berdasarkan seseorang (juga) "memandang ke belakang." Terdapat dua model dan aplikasi yang amat penting dan boleh diaplikasikan dalam konteks kajian ini: Model pembelajaran stokastik Macy (lihat Macy, 1990; Macy, 1991; Macy & Flache, 2002) dan strategi PAVLOV Nowak dan Sigmund (Nowak & Sigmund, 1993; Macy, 1995). Pendekatan *win-stay, loose-shift* ini didapati menjadi yang pertama mengatasi strategi *tit-for-tat* yang sangat berjaya. Kanazawa (1998) dan Kanazawa (2000) menggunakan kedua-dua model ini untuk domain tindakan kolektif. Ini dapat membuktikan dengan bahagian C kajian yang meminta pandangan responden terhadap cabaran yang dihadapi oleh komuniti filem di Malaysia. Majoriti responden menjawab mereka inginkan komuniti filem yang terbaik yang mengeluarkan filem yang berkualiti pada masa hadapan, perjalanan untuk mencapai kejayaan ini komuniti filem mendepani cabaran dari segi kewangan, barangan produksi dan tidak mencukupi tenaga. Responden juga percaya jika badan yang berkenan dapat membantu komuniti filem agar mudah untuk mereka membangun dan mencipta satu karya yang luar biasa. Contohnya, filem Jagat 2015, filem yang diterbitkan sebagai cerita pendek dalam *Youtube*, dan apabila permintaan tinggi dari masyarakat maka filem ini berjaya ke pawagam dan mengharumkan nama Malaysia dengan memenangi beberapa anugerah taraf antarabangsa.

Teori pilihan rasional digambarkan dalam kajian ini dengan kemustahilan hampir 'semua perkara menjadi sama', dan atas dasar ini, individu membuat pilihan dan keputusan yang mereka lihat sebagai rasional, tidak keberatan bahawa keadaan, dan situasi di mana keputusan ini dibuat mempunyai kesan yang besar terhadap sama ada keputusan sedemikian rasional atau tidak serta nilai, kepercayaan dan falsafah individu juga mempengaruhi rasional pilihan dan keputusan yang dibuat oleh individu. Dalam analisis bahagian C (*open-ended questions*), individu hampir tidak mengikuti langkah-langkah yang disediakan dalam model rasional untuk mencapai keputusan, pilihan dan keputusan dibuat dengan hanya 'berlumpur' (*mudded*), selagi keputusan yang dibuat mungkin akan membawa kepada hasil yang dirasakan terbaik. Oleh itu, rasional adalah subjektif, kerana individu boleh menjadi rasional dan tidak

rasional dalam mencapai keputusan dari semasa ke semasa. Semua individu yang mengikut andaian ini bertindak dengan cara yang akan memberi lebih manfaat kepada mereka (Ogu, 2013). Ini menunjukkan bahawa individualisme yang lebih baik dan struktur skim yang berkesan akan meningkatkan ekosistem komuniti penggiat filem di Malaysia dan generasi masa hadapan akan sedar tentang industri perfileman negara.

KESIMPULAN

Kemunculan komuniti filem atau masyarakat filem adalah alternatif kepada tayangan arus perdana (Nugroho & Herlina, 2015; Ghosh, 2019; Boonsri, 2019). Ini termasuk tempat alternatif untuk tayangan kerana lokasi pawagam (Ghosh, 2019) dan sebagai alternatif kepada genre skrin yang tidak ditunjukkan di pawagam biasa (Nugroho & Herlina, 2015, Paramadhita, 2018; Boonsri, 2019; Engchuan, 2020).

Sinefilia tersebar setelah munculnya internet dan platform OTT. Sinefilia mendapat momentum setelah munculnya teknologi, terutama ketersediaan internet yang mudah, wawancara, dan kini platform OTT. Munculnya platform OTT secara khusus membuat pengguna mengakses pelbagai konten dari seluruh dunia, dengan filem-filem yang melampaui genre. Sebagai contoh, Mubi memiliki koleksi pawagam internasional, eksperimental, dan *arthouse* yang impresif.

Komuniti Filem sebagai Ruang Alternatif

Di samping menjadikan tempat untuk tayangan filem dan kelahiran pembuat filem baru, komuniti filem juga memainkan peranan yang lebih besar dalam mendidik penonton mengenai penghargaan dan kritikan terhadap filem-filem tertentu (Boonsri, 2019; Suwanto, et al., 2021). Sebagai contoh, komuniti Rumah Film di bawah pengurusannya, Ekky Imanjaya, juga menghasilkan jurnal dalam talian selain buku yang membincangkan filem Indonesia (Paramaditha, 2017). Mesyuarat komuniti filem Indonesia yang diadakan setiap tahun juga berfungsi untuk memberi pendedahan kepada anggota masyarakat peluang untuk bekerjasama serta memberi pendedahan baru kepada penghasilan filem yang lebih berkualiti dari pelbagai aspek (Pratiwi et al., 2018). Pembangunan komuniti ini bukan sahaja memainkan peranan dalam tayangan filem tetapi berkembang menjadi tapak permulaan di mana pembuat filem bebas mengukuhkan kedudukan mereka di kalangan penggiat filem arus perdana (Barry, 2018).

Komuniti filem dalam penemuan oleh Suwanto et al. (2021) menggunakan kandungan filem sebagai inspirasi untuk menghasilkan filem sebagai hobi dan ruang pembelajaran. Juga, ia boleh dialihkan dalam bentuk lain seperti cerita pendek atau skrip persembahan. Walaupun terdedah kepada pilihan yang tidak terhad, penonton filem hanya mengakses saluran relatif untuk tempoh tertentu. Mereka memerlukan ruang awam untuk berinteraksi dengan peminat filem lain, mendidik idea filem dan kepuasan menonton (Suwanto et al., 2021). Ini disokong oleh Paramaditha (2018) apabila dia mengetahui bahawa komuniti filem mempunyai produksi sendiri, membuat laman web, arkib dan festival filem mereka sendiri. Komuniti filem juga telah ditemui sebagai tempat untuk mewujudkan ruang alternatif untuk 'yang lain' (the others). Ini melibatkan komuniti LGBTQ. Penemuan oleh Paramaditha (2018) mendapati bahawa, komuniti filem bekerja sebagai cinephilia strategik sebagai filem *arthouse* (filem berkualiti) untuk mencapai orang ramai yang lebih besar melalui Q-Munity. Sementara itu, Engchuan (2020) mencadangkan agar komuniti filem boleh bertindak sebagai mikro-

utopia dalam lingkungan masyarakat yang lebih luas di Indonesia apabila mempertimbangkan amalan sinematik mengenai produksi filem LGBTQ.

Tidak dinafikan bahawa dalam terus menyumbang kepada masyarakat dan industri, komuniti industri perfileman juga berhadapan dengan dinamik dan cabaran baharu. Terdapat kemungkinan komuniti aktivis yang sedang dan akan menghadapi masalah pembiayaan dan pemerksaan hidup (Sukmono, 2019). Kemunculan aplikasi seperti Netflix cenderung untuk mengekalkan tayangan filem pada skala besar yang merangsang alasan ruang peribadi berbanding ruang awam, serta menimbulkan pengkritik filem dengan segera tanpa memerlukan wacana, dan pada masa yang sama akan menimbulkan persoalan asas mengenai keperluan, fungsi, dan sumbangan bagi pihak komuniti aktivis itu sendiri.

Festival Filem

Fungsi festival filem juga memainkan peranan dalam menyuburkan fenomena komuniti aktivis filem. Festival filem adalah ruang awam antarabangsa yang kritikal, bebas, dan berpengaruh, dan bebas di luar litar budaya berdasarkan falsafah ekonomi politik (baca: keuntungan dan kerugian) secara amnya telah memberikan nilai sendiri kepada komuniti filem untuk menghasilkan skrip sinematik yang tidak terperangkap dalam model populis. Mengambil contoh festival filem Indonesia, komuniti filem dilihat sebagai platform untuk melahirkan pengkritik yang lebih berpengetahuan yang juga bertanggungjawab menyediakan garis panduan mengenai kandungan terbaik dan boleh meningkatkan ekonomi filem (Komalawati, 2017). Di samping pemasaran, festival filem antarabangsa di seluruh dunia menjadi medan pertempuran naratif, pencerahan tentang landskap dan perubahan sosio-politik dan budaya tempatan dan global. Menurut de Valck (2005) yang mengkaji penganjuran festival filem di seluruh dunia, beliau mendapati bahawa ia menjadi tempat pertemuan bagi *cinephiles* dan komuniti aktivis filem berkongsi isu, minat, dan falsafah yang sama. Komuniti filem pertama kali menganjurkan Festival Filem Melbourne yang dianggap sebagai festival yang dipimpin penonton di Australia (Steven, 2016). Inisiatif ini dianjurkan oleh peminat untuk peminat, dari awal Festival Filem Melbourne, membangunkan wataknya sendiri - satu dimaklumkan oleh penonton fokus dan dirangka di sekitar pameran dan penghargaan filem.

Sejarah filem tempatan diperhatikan begitu lama menyepi dengan pawagam nasional (baca filem Melayu), pengenalan sosial yang hingga kini tidak dapat dilihat dengan pelbagai etnik yang pernah dihasilkan oleh filem-filem Yasmin Ahmad dan generasi baru pembikin filem suatu ketika dahulu. Komuniti filem tidak mampu mencapai kejayaan seperti itu hanya dengan menayangkan filem luar negara, filem rumah seni atau mendaftarkan pelajar filem. Yasmin Ahmad telah mengambil tindakan itu dan membuktikan dirinya sebagai *game-changer* apabila karyanya bergema di kalangan peminat, pengkritik, cendekiawan, pembuat filem, pelabur - yang sangat memerlukan satu set baru estetika dan pendekatan yang segar dan bebas kepada sosio-wacana politik. Subteks Ahmad tentang humanisme, empati dan refleksi sendiri membezakannya daripada orang sezamannya sebagai pembuat filem sinefil yang prihatin dengan mengejar cinta sivik melalui pawagam. Penuh dengan celik sosial dan budaya yang ditujukan untuk masyarakat Malaysia, bukan sahaja filem-filem Yasmin Ahmad terus menjadi perbincangan sinefilik sejak awal tahun 2000-an hingga kini, tetapi mereka juga telah memberi inspirasi kepada sinefil untuk memulakan komuniti mereka sendiri kerana penghayatan sinematik dan wacana yang menjadi keutamaan ahli akademik universiti dan pelajar pengajian filem harus juga terbuka kepada semua orang.

Ini adalah usaha kami untuk mendapatkan pengetahuan asas dan pandangan rakyat Malaysia mengenai komuniti filem Malaysia, pemikiran mereka, apa yang mereka rasakan, *output* yang lebih baik dan harapan untuk masa terdekat. Seperti yang dimaklumkan oleh teori tindakan sosial Weber, komuniti filem telah berkembang daripada penaakulan tertentu yang wajar berkumpul ke dalam apa yang dikenali sebagai sinefilia, cinta pawagam. Penemuan penyelidikan telah dibincangkan secara objektif yang mungkin, membuat kesimpulan asas tanpa prasangka. Kami percaya semua soalan yang kami tanya pada permulaan penyelidikan ini telah dijawab melalui perbincangan kami kecuali mungkin yang terakhir, persoalan: Adakah mereka mempunyai keupayaan untuk membuat penonton mempertimbangkan semula fungsi teater pawagam? Tidak ada agenda atau ilusi yang diperlukan tertanam dalam soalan itu, yang kita rasa adalah hak siasatan kita sebagai ahli akademik - semata-mata, ia meresap sendiri antara rasa ingin tahu dan naif kita. Teater pawagam akan kekal sebagai peringatan institusi industri budaya yang sangat kritikal bagi rakyat negara ini. Komuniti filem hanyalah sebahagian daripada tamadun manusia, reaksi, tindakan sosial daripada tuntutan kemodenan untuk memahami penonton dan budaya filem. Etika *rhizomatic*, atomistik komuniti filem mereka adalah teras subjektiviti, usaha, motivasi dan kewujudan mereka, itulah sebabnya mereka layak mendapat pengiktirafan sewajarnya untuk keseluruhan literasi sosial dan budaya melalui cinephilia. Akhir sekali, kami juga mendapati dari kajian ini bahawa pokok-pokok besar hutan juga merupakan sebahagian daripada ekosistem. Kedua-duanya berkongsi tempat yang sama.

PENGHARGAAN

Segala data penyelidikan yang digunakan dalam makalah ini telah diperolehi menerusi sumbangan dana Geran Universiti Penyelidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia (Kod Geran: GUP-2019-099) serta kerjasama Perbadanan Kemajuan Filem Nasional Malaysia (FINAS) selaku kolaborator industri penyelidikan ini.

BIODATA

Madhumita Selvaraj ialah graduan penyelidik di Pusat Kajian Media dan Komunikasi (MENTION), Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia. Email: madhumitaselvaraj12@gmail.com

Badrul Redzuan Abu Hassan ialah Pensyarah Kanan di Pusat Kajian Media dan Komunikasi (MENTION), Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia. Bidang kepakaran beliau ialah Kajian Media dan Budaya. Email: brah@ukm.edu.my

Profesor Madya Dr. Roslina Abdul Latif (pengarang utama) bermula sebagai wartawan penyiaran profesional (TV3) sebelum menyertai Taylor's University. Beliau ialah kolumnis untuk Astro AWANI, BERNAMA and TVS dan pernah menyumbang untuk StarEducate (The Star), High Ed, Pulse – Life and Times dan Sunday Vibes (NST). Beliau juga adalah penulis 'A Broadcasting History of Malaysia: Progress and Shifts' termasuk beberapa bab buku dipersada local dan antarabangsa. Fiksyen pertama beliau ialah *Sidelines* (2018), diikuti oleh *Redamancy* (Mac 2022). Bidang penyelidikan beliau ialah penyiaran, kewartawanan, wartawan siaran, pengurusan pengetahuan dan trop filem. Email: Roslina.AbdulLatif@taylors.edu.my

RUJUKAN

- Abell, P. (2000). Rational choice theory and sociological theory. In Turner, B. S., (ed.). *The Blackwell companion to social theory* (pp. 223-244). Oxford: Blackwell.
- Adkins, B. (2015). *Deleuze and Guattari's a thousand plateaus*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Arenas, F. R. (2019). From stalinism to cinephilia: the emergence of East German Film in the 1950s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 39(2), 271-289. <https://doi.org/10.1080/01439685.2018.1527066>
- Badrul Redzuan Abu Hassan, Roslina Abdul Latif, Hani Salwah Yaakup, & Madhumita Selvaraj (2023). *Between ethics and existentialism: Placing film communities* (Conference paper). Paper presented at SEARCH 2022 Conference Special Issue, pp. 1-15.
- Bahari, M. F. (2014). *Kepuasan pelajar terhadap kualiti perkhidmatan perbankan Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Jabatan Syariah dan Pengurusan Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Barry, S. (2018). Fenomena komunitas film. *Kalatanda: Jurnal Desain Grafis dan Media Kreatif*, 1(2), 125-140.
- Behlil, M. (2005). Ravenous cinephiles: Cinephilia, Internet and online film communities. In M. de Valck & M. Hagener (Eds.), *Cinephilia: Movies, love and memory* (pp. 111-123). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boonsri, P. (2019). Historiography of cinephiles in Thailand. *Plaridel*, 16(2), 143-160.
- Dayangku Egawaty Awang Yusof, Chang Peng Kee, Mohd Azul Mohamad Salleh, & Rachel Chan Suet Kay. (2022). Kesahan dan kebolehpercayaan instrumen mediasi pengasuhan dan gaya keibubapaan terhadap pengasuhan digital. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 38(4), 137-162.
- De Valck, M., & Hagener, M. (Eds.). (2005). Down with cinephilia? Long live cinephilia? And other video syncretic pleasures. In *Cinephilia: Movies, love and memory* (pp. 11-24). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engchuan, R. N. (2020). A political dance in the rain. *Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia*, 176(1), 7-36. <https://doi.org/10.1163/22134379-bja10002>
- Ghosh, A. (2019). Memories of action: Tracing film society cinephilia in India. *Bioscope*, 9(2), 1-28. <http://doi.org.10.1177/0974927618814026>
- Kanazawa, S. (1998). A possible solution to the paradox of voter turnout. *Journal of Politics* 60(4), 974-995.
- Kanazawa, S. (2000). A new solution to the collective action problem: The paradox of voter turnout. *American Sociological Review*, 65(3), 433-442.
- Keller, S. (2020). *Anxious cinephilia: Pleasure and peril at the movies*. New York: Columbia University Press.
- Komalawati, E. (2017). Industri film Indonesia: Membangun keselarasan ekonomi media film dan kualitas konten. *LUGAS Jurnal Komunikasi*, 1(1), 1-17.
- Macy, M. W. (1990). Learning theory and the logic of critical mass. *American Sociological Review*, 55(6), 809-826.
- Macy, M. W. (1991). Learning to cooperate: Stochastic and tacit collusion in social exchange. *American Journal of Sociology*, 97, 808-843.
- Macy, M. W. (1995). PAVLOV and the evolution of cooperation: An experimental test. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 74-87.
- Macy M., & Flache. (2002). Learning dynamics in social dilemmas. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 99(3), 7229-7236. <https://doi.org/c8rtjx>

- Mok, S. S. (2009). *Falsafah dan pendidikan di Malaysia*. Penerbitan Multimedia Sdn. Bhd.
- Nowak, M., & Sigmund, K. (1993). A strategy of win-stay, lose-shift that outperforms tit-for-tat in the prisoner's dilemma game. *Nature*, 364, 56–58.
- Nugroho, G., & Herlina, D. (2015). *Film Indonesia: Krisis paradoks*. Jakarta: Penerbit Buku Kompas.
- Ogu, M. I. (2013). Rational choice theory: Assumptions, strengths, and greatest weaknesses in application outside the Western milieu context. *Arabian Journal of Business and Management Review (Nigerian Chapter)*, 1(3), 90-99. <https://doi.org/j4gn>
- Olson, M. (1965). *The logic of collective action: Public goods and the theory of groups* (Revised edition). Harvard University Press.
- Paramaditha, I. (2017). Film studies in Indonesia: An experiment of new generations. *Journal of Humanities and Social Sciences in Southeast Asia and Oceania*, 173(2/3), 357-375.
- Paramaditha, I. (2018). Q! Film festival as cultural activism: Strategic cinephilia and the expansion of a queer counterpublic. *Visual Anthropology*, 31(1/2), 74-92.
- Pratiwi, J., Pradsmadji, S., & Pasaribu, A. J. (2018, April 14). Bersinema bersama di temu komunitas film Indonesia. *Cinema Poetica*. <https://cinemapoetica.com/bersinema-bersama-di-temu-komunitas-film-indonesia-2018/>
- Scott, J. (2000). Rational choice theory. In Browning, G., Halcli, A. & Webster, F. (Eds.), *Understanding contemporary society: Theories of the present* (pp.126-138). London: Sage Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446218310.n9>
- Shambu, G. (2020). *The new cinephilia* (Second expanded edition). Montreal: Caboose.
- Shapiro, G. (2006, September 11). The rise of rational choice. *New York The Sun*. <https://www.nysun.com/article/arts-rise-of-rational-choice>
- Sontag, S. (1996, February 25). The decay of cinema. *New York Times Magazine*. <https://www.nytimes.com/1996/02/25/magazine/the-decay-of-cinema.html>
- Stevens, K. (2016). Enthusiastic amateurs: Australian's film societies and the birth of audience-driven film festivals in post-war Melbourne. *New Review of Film and Television Studies*, 14(1), 22-39. <https://doi.org/10.1080/17400309.2015.1106689>
- Sukmono, F. G., Bajari, A., Maryani, E., & Agustin, H. (2019). The characteristics of Indonesian multicultural movie audiences in post-1998: A study of the Yogyakarta movie community. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 35(3), 108-124.
- Sukmono, N. (2019, July 30). Beginilah sulitnya mengelola komunitas film. *Gatra.com*. <https://www.gatra.com/news-433827/https://news-18630-static-pedoman-mediaSiber.html>
- Suwarto, D. H., Setiawan, B., & Adikara, G. J. (2021). The fragmentation of Indonesian film audience. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 37(1), 74-87.
- Taufiq. (2023, January 6). #NewsBytesExplainer: Apa itu sinefilia? Apakah Anda termasuk di dalamnya? *News Bytes*. <https://bahasa.newsbytesapp.com/news/entertainment/newsbytesexplainer-pengertian-sinefilia/story>